

language and reading. The paper identifies some of the ways to improve children humanistic ideas.

Keywords: spiritual values, children with deviations in intellectual sphere, the Ukrainian language.

Отримано 24.2.2012

УДК 159.922.762:173.5

І.О. Жарікова

ОСОБЛИВОСТІ УЯВЛЕНЬ РОЗУМОВО ВІДСТАЛИХ ДІВЧАТ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ ПРО МАТЕРИНСЬКІ РОЛІ ЖІНКИ

В даній статті подані результати теоретико-емпіричного дослідження особливостей уявлень розумово відсталих дівчат підліткового віку про материнські ролі жінки.

Ключові слова: материнські ролі, розумово відсталі.

В данной статье даны результаты теоретико-эмпирического исследования особенностей представлений умственно отсталых девочек подросткового возраста о материнских ролях жены.

Ключевые слова: материнские роли, умственно отсталые.

У створенні умов для оптимального розвитку потенційних можливостей особистості розумово відсталих підлітків, успішності соціальної адаптації випускниць допоміжних шкіл вирішальну роль відіграє рівень їхньої підготовки до професійної діяльності, виконання сімейних функцій. Хоча підготовці школярів до сімейного життя надається важливе значення, та все ж однією з основних ланок навчально-виховної та корекційної роботи у допоміжній школі є професійно-трудова підготовка. Разом з тим, від ступеня підготовки юнаків та дівчат з інтелектуальними порушеннями до включення в шлюбно-сімейні відносини, багато в чому, залежить адаптація розумово відсталої молоді у суспільстві.

Однією з найбільш актуальних сьогодні для корекційної педагогіки, спеціальної психології є проблема підготовки випускників допоміжних шкіл до життя, в тому числі і до виконання ними сімейних ролей. Оскільки в осіб з відхиленнями у розвитку відзначаються порушення процесу соціалізації, вони недостатньо обізнані у питаннях сім'ї і

шлюбу, міжстатевих відносин, потребують в роз'ясненні функцій сімейної ролі. На сучасному етапі розвитку спеціальної освіти проблема особливостей статевого виховання дітей і підлітків з порушеннями психофізичного розвитку, дитячо-батьківських стосунків розглядається в роботах В.І. Гарбузова, Т.А. Закрепіної, О.М. Мастюкової, О.А. Савіної, О.А. Стребелевої, В.В. Ткачової та інш. Але проведений аналіз наукових робіт показав, що незважаючи на зростаючий інтерес до питань сімейного та статевого виховання учнів допоміжних шкіл, проблема підготовки розумово відсталих старшокласників до сімейного життя, наукове обґрунтування та виявлення шляхів, умов її реалізації не знайшло належного місця в дослідженнях спеціальної педагогіки. Через це потребує подальшої розробки зміст виховної та психокорекційної роботи з підлітками з розумовою відсталістю, програми гендерного виховання та програми тренінгів гендерної соціалізації. Таким чином, зважаючи на актуальність та практичну значущість визначеної проблеми, було обрано тему теоретико-емпіричного дослідження: "Особливості уявлень розумово відсталих дівчат підліткового віку про материнські ролі жінки".

Об'єктом дослідження є уявлення розумово відсталих дівчат-підлітків про сімейні ролі жінки. Предметом дослідження є уявлення розумово відсталих дівчат-підлітків про материнські сімейні ролі жінки. Мета дослідження полягає у з'ясуванні змісту та особливостей уявлень розумово відсталих дівчат підліткового віку про материнські ролі жінки.

Сім'я – мала соціальна група суспільства, заснована на подружньому союзі і родинних зв'язках (чоловік і дружина, батьки та діти, інші родичі), на спільному веденні загального господарства і взаємної моральної відповідальності [1]. Шлюб – регульований суспільством (в тому числі державою) постійний зв'язок зазвичай між чоловіком і жінкою, як правило, заснований на особистих почуттях і сексуальних відносинах, має на меті створення сім'ї. Сім'я являє собою більш складну систему відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, об'єднує не тільки подружжя, але і їхніх дітей, а також інших родичів або просто близьких подружжю і необхідних їм людей. Гармонічне функціонування сім'ї можливе, коли кожен з її членів виконує ролі, що відповідають своїм та взаємним мотивам. У більшості випадків взаємодія членів родини ґрунтується на особистісній інтерпретації сімейних ролей. Частина з них пов'язана з ролями, що обумовлені соціальним інститутом сім'ї (наприклад, декларовані законом рівні права та обов'язки подружжя, які розуміються як партнерські психологічні ролі). Друга частина сімейних ролей залежить від структури конкретної родини. Деякі з цих

ролей широко розповсюджені та передаються з покоління у покоління (наприклад, розподіл побутових ролей між чоловіком та жінкою) [2].

Активність, життєдіяльності сім'ї та її членів реалізується через виконання функцій. Функції сім'ї історичні і тісно пов'язані з соціально-економічними умовами суспільства. Це обумовлює їх характер та ієрархію. Сучасній сім'ї притаманні репродуктивна, виховна, господарсько-побутова, економічна, первинного соціального контролю, духовного спілкування, соціально-статусна, рекреаційна, емоційна і сексуальна функції. Виділяють наступні соціальні функції сім'ї:

1) виховна – соціалізація молодого покоління, підтримку культурного відтворення суспільства; 2) господарсько-побутова – підтримка фізичного здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми та людьми похилого віку членами сім'ї; 3) економічна – отримання матеріальних засобів одних членів сім'ї для інших, економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства; 4) сфера первинного соціального контролю – моральна регламентація поведінки членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності, а також регламентація відповідальності і зобов'язань у відносинах між подружжям, батьками і дітьми, представниками старшого і середнього покоління; 5) духовного спілкування – розвиток особистостей членів сім'ї, духовне взаємозбагачення; 6) соціально-статусна – надання певного соціального статусу членам сім'ї, відтворення соціальної структури; 7) дозвільна – організація раціонального дозвілля, взаємозбагачення інтересів; 8) емоційна – отримання психологічного захисту, емоційної підтримки, емоційна стабілізація індивідів та їх психологічна терапія [3].

Для розуміння сім'ї як соціального інституту велике значення має аналіз рольових відносин у родині. Сімейна роль – одна з видів соціальних ролей людини в суспільстві. Сімейні ролі визначаються місцем і функціями індивіда в сімейній групі і поділяються в першу чергу на подружні (дружина, чоловік), батьківські (мати, батько), дитячі (син, дочка, брат, сестра), міжпоколінні та внутрішньопоколінні (дідусь, бабуся, старший, молодший) тощо [3]. Виконання сімейної ролі залежить від виконання низки умов, перш за все, від правильного формування рольового образу. Функції матері в розвитку дитини досить складні і різноманітні. Вони полягають у задоволенні всіх фізіологічних потреб дитини, забезпеченні емоційного благополуччя, розвитку прихильності, базових структур ставлення до світу, спілкування, основних особистісних якостей і самої структури діяльності. Уявлення про материнські ролі починають формуватися ще в ранньому дитинстві в процесі спілкування з рідними і близькими. Позитивний досвід спілкування з дорослими формує у дівчинки сприятливе ставлення до інших людей і основи правильного ставлення до майбутніх дітей. А спілкування з однолітками, братами і

сестрами, на думку психологів, закладає основи материнської поведінки. Дівчина повинна чітко уявляти, що значить бути матір'ю, якої поведінки чекають від неї, яким правилам, нормам повинна відповідати поведінка матері. Саме від цього залежить якість реалізації материнської ролі.

Розвиток розумово відсталої дитини відбувається за тими ж законами, етапами, що і розвиток нормальної дитини, але зі значними ускладненнями, на патологічній основі. Формування взаємовідносин розумово відсталої дитини з навколишнім світом також підпорядковано тим же закономірностям, що і формування взаємовідносин дитини з нормальним розвитком. Проте при цьому слід враховувати, що особливості системи відносин розумово відсталих зумовлені органічним ураженням ЦНС (первинне порушення), а також, вторинними відхиленнями в психофізичному розвитку. Відповідно до цього виникає проблема створення адекватної для цих дітей системи відносин з боку соціуму, яка допоможе їм самостійно жити і працювати, будувати взаємодію з іншими людьми, адекватно оцінювати самих себе [4].

Жінка, мати – це соціальна роль, біологічно зумовлена і передбачає специфічні способи поведінки, закріплені громадськими нормами, звичаями. Однією з основних характеристик соціальної ролі є мотивація, яка залежить від потреб та мотивів людини. Різні ролі зумовлені різноманітними мотивами. Для розумово відсталих дітей характерні низький рівень усвідомленості мотивів, нестійкість провідних мотивів, що пояснюється сильною залежністю мотиву від ситуації. Усвідомлений мотив розумово відсталої дитини не спонукає до дії, оскільки він не наповнений певним соціальним сенсом. Звідси мотиви розумово відсталих дітей бідні за змістом. Особливо ускладнене формування широких соціальних мотивів, оскільки для цього потрібен високий рівень узагальнення [5, с. 35]. Виходячи з цього, у дівчини-підлітка з розумовою відсталістю виникають певні труднощі у засвоєнні материнських ролей, статевоспецифічних стереотипів поведінки.

За статистикою, великий відсоток таких дівчат виховується у неповних сім'ях, а тому підліток не має змоги або наслідувати поведінку дорослого своєї статі, або не має змоги формувати уявлення про статевоспецифічну поведінку дорослого протилежної статі, не має змоги сприймати і засвоювати досвід взаємодії між членами сім'ї обох статей (наприклад, досвід сімейно-рольової взаємодії між чоловіком і дружиною). Шляхом вирішення цієї проблеми вбачається впровадження в практику виховної і психокорекційної роботи з підлітками з розумовою відсталістю програм гендерного виховання, тренінгів гендерної соціалізації, в яких провідними методами психокорекції були б практичні методи: методи моделювання

поведінки, тренінги соціальних ситуацій, ситуативні, рольові ігри тощо.

Емпіричне дослідження особливостей уявлень про материнські ролі жінки розумово відсталих дівчат підліткового віку проводилося у 2011-2012 року у м. Луганську на базі допоміжного відділення КЗЛСЗШ №45. У дослідженні прийняли участь дівчата підліткового віку – учениці допоміжної школи (5-10 класи). Вік респондентів – 11-18 років.

Емпіричні методи дослідження:

1. Бесіда "Я і батьківство" (авторська розробка). Передбачає питання в основному на теми: "Загальні уявлення про батьків", "Ставлення підлітка до дитини", "Уявлення підлітка про те, як дитина повинна ставитися до батьків", "Уявлення підлітка про своє майбутнє в ролі батька".

2. Тест ситуацій на тему батьківських обов'язків (авторська розробка). Приклади ситуацій:

1. Уяви, що ти вже доросла, стала матір'ю і маєш дитину. Твоя дитина захворіла – їй дуже погано, у неї сильно болить голова, висока температура, сильний кашель, нежить. Що ти будеш робити?

2. Уяви, що твоя дитина не вміє зав'язувати шнурки. Що ти будеш робити?

Отримані результати емпіричного дослідження особливостей уявлень дівчат-підлітків про материнські ролі свідчать, що більшість респондентів правильно визначають тих членів сім'ї, які, зазвичай, позначаються словом "батьки", а саме – матір, батько. У своїх відповідях респонденти визначали "гарну матір" двома шляхами: через підкреслення (перераховування того, що роблять (повинні робити) гарні матері (таких відповідей переважна більшість), або через акцентування уваги на тому, що вони не роблять (не повинні робити). Так, визначаючи "гарних матерів", респонденти зауважували, що такі матері певними діями виявляють піклування про дитину, роблять щось для неї ("піклуються, допомагають"; "прибирають за дитиною"). Крім того зазначалося, що такі матері якісно проводять час з власною дитиною. Певна кількість відповідей, стосується емоційного прийняття дитини ("поважають", "люблять", "роблять подарунки" тощо).

Визначаючи характеристики "погана мати", респонденти акцентували увагу як на діях матері по відношенню до дитини, так і на її поганих звичках. Так, на думку половини респондентів, погана мати "кричить", "лає дитину", "ставить дитину у куток", "б'є", "ображає". Підкреслюючи аспект емоційного прийняття/відкидання з боку дорослого, деякі респонденти зазначали, що така мати "не любить дитину", "відмовляє у допомозі", мотивуючи тим, що вона втомилася, "не піклується про дитину". Відповідаючи на це питання, респонденти виділяли декілька характеристик:

- власне материнські компетенції: "знати, як виховувати", "вміти спілкуватися з дитиною", навчати доньку корисним справам, зокрема "показувати, як готувати страви";
- емоційне прийняття дитини: поважати, любити, бути доброю, чуйною;
- компетенції у виконанні інших сімейних ролей: "готувати їжу, прибирати, мити посуд", "мати гарну роботу, заробляти гроші".

Нормативне (бажане, цілком природне) ставлення матері до дитини респонденти визначають як шляхом визначення певних дій матері по відношенню до власної дитини (проводити дозвілля разом: "водити до парку, гуляти, ходити до магазинів"; піклуватися про дитину, забезпечуючи її життєдіяльність: "прибирати речі, чистити одяг"), так і шляхом визначення емоційного ставлення до дитини ("бути доброю, лагідною, цікавитися, як справи у школі"; "з добротою та розумінням", "гарно").

На думку більшості респондентів, матір, перш за все повинна виявляти піклування про дитину через задоволення її потреб життєдіяльності ("годувати, прибирати" тощо), а також проводити з дитиною певний час ("гуляти", "ходити до театру", "грати"). Дівчата-підлітки підкреслюють і необхідність позитивного емоційного ставлення ("любити", "дарувати подарунки", "бути лагідною"). Що стосується питання "Що знайти піклуватися?", то відповіді на нього можна розділити на дві групи: більшість відповіли узагальнено, орієнтуючись на загальноприйняті стереотипи схвалюваної у суспільстві поведінки. Так, на думку респондентів, матері не повинні "пити, палити, бити дітей", "лаятися, кричати". Решта респондентів вважає, що матері не повинні забороняти дитині будь-що ("дивитися телевізор"). На думку половини респондентів, "піклування" - це, перш за все, задоволення потреб життєдіяльності дитини ("прасувати речі, змінювати сорочки", "прибирати за дитиною", "прати речі, одягати"). Більшість дівчат відповіли, що хочуть мати дітей в майбутньому. Більшість підлітків пояснили, що їм треба про когось дбати ("хочу кого-небудь поняньчити", "хочу доглядати дитину"). Більшість респондентів відповіли що хотіли б бути гарною матір'ю. При цьому дівчата акцентували увагу на таких якостях як вміння піклуватися, бути лагідною, доброю, розуміти свою дитину – тобто на якостях, що характеризують емоційне ставлення до дитини.

Отримані результати також свідчать про певний рівень знань та конкретних практичних вмінь щодо ситуації допомоги хворій людині. Це може пояснюється тим, що ця ситуація досить знайома їм, вони хоча б один раз в своєму житті пережили її на власному досвіді. Аналіз отриманих відповідей підлітків засвідчує, що майже всі респонденти мають уявлення про те, як діяти в ситуації, коли усі речі брудні і дитині ні в чому йти до школи. Їх відповіді відображають досить активну,

дієву позицію. Розумово відсталі дівчата цілком обізнані, як само можна (і треба) діяти в подібній ситуації ("буду прати в машинці", "буду прати або чистити брудні речі"). Більшість респондентів мають уявлення про те, якими засобами можна скористатися, продемонстрували спеціальні знання та описали конкретні практичні вміння, які допоможуть у вирішенні запропонованої ситуації ("я попру речі, розвішу, щоб швидше висохли").

Отримані результати емпіричного дослідження особливостей уявлень про материнські ролі жінки свідчать, що на думку розумово відсталих підлітків-дівчат материнська роль передбачає, з одного боку, ефективне виконання господарсько-побутової функції, іншого – піклування безпосередньо про дитину, а також виявлення таких якостей особистості по відношенню до дитини, як доброта, лагідність, вияв поваги, любові, прагнення допомагати дитині.

Як з'ясувалося, на думку підлітків, материнське ставлення до дитини виявляється, перш за все, через задоволення потреб життєдіяльності дитини, вияв виховного впливу, а також через прояв емоційного прийняття дитини, доброзичливе ставлення, піклування та готовність надати допомогу. Більшість дівчат позитивно ставляться до своєї можливої материнської ролі в майбутньому.

На підставі отриманих результатів теоретико-емпіричного дослідження можемо стверджувати, що вирішення ситуацій дитячо-батьківської взаємодії, пов'язаних із виконанням господарсько-побутових справ, які потребують, перш за все, виконання предметних дій, вміння користуватися певними побутовими речами, приладами, не викликає у розумово відсталих дівчат-підлітків особливих труднощів. У розв'язанні ситуацій господарсько-побутового характеру підлітки демонструють певну обізнаність, конкретні знання, конкретні, цілком доречні у певній ситуації, практичні вміння та навички. Що стосується тих ситуацій дитячо-батьківських взаємодій, які передбачають надання емоційної підтримки з боку дорослого (аналіз ситуацій з двох позицій "мати-дитина" та прийняття узагальнюючого рішення), то в цьому напрямку виникають труднощі, які обумовлені, перш за все, інтелектуальними порушеннями респондентів. Однак це зовсім не свідчить про категоричну неможливість засвоєння розумово відсталими підлітками елементарних стереотипів соціальної взаємодії, які передбачають демонстрацію (саме демонстрацію, а не переживання) емпатичного сприйняття іншої людини. Таким чином, можливі змістовні напрямки корекційно-виховної роботи, орієнтовані на розширення та уточнення уявлень розумово відсталих дівчат підліткового віку про зміст материнських ролей жінки, а також формування елементарних вмінь та навичок материнського

поводження, засвоєння стереотипів материнської рольової поведінки, будуть полягати у наступному:

а) розширення уявлень про виконання матір'ю господарсько-побутових функцій, спрямованих на забезпечення життєдіяльності дитини; формування відповідних рольових стереотипів поведінки;

б) формування уявлень про можливості дитячо-батьківської взаємодії (спілкування, спільне дозвілля, гра, активне піклування), а також про межі материнської відповідальності про життя, здоров'я та емоційне самопочуття дитини; формування відповідних рольових стереотипів поведінки;

в) формування уявлень про родинні стосунки, спорідненість, взаємодопомогу, емоційну підтримку в сім'ї; формування елементарних навичок демонстрації емоційної підтримки через засвоєння невербальних засобів та вербальних шаблонів (є можливим за умов проведення базової корекційної програми, спрямованої на емоційний розвиток розумово відсталих підлітків).

Список використаних джерел

1. Филиппова Г. Г. Психология материнства: Учебное пособие / Г.Г. Филиппова. – М.: Изд-во Института Психотерапии, 2002. — 240 с.
2. Карабанова О.А. Психология семейных отношений и основы семейного консультирования: Учебное пособие / О.А.Карабанова. — М.: Гардарики, 2004. — 320 с.
3. Спиваковская А.С. Как быть родителями: (О психологии родительской любви) / А.С. Спиваковская. – М.: Педагогика, 1986. – 157 с.
4. Синьов В.М. Психология розумово відсталої дитини: підручник / В.М. Синьов, М.П. Матвеева, О.П. Хохліна. – К.: Знання, 2008. – 359 с.
5. Слепович Е. С., Поляков А. М. Работа с детьми с интеллектуальной недостаточностью. Практика специальной психологии / Е.С.Слепович, А.М.Поляков. – СПб.: Речь, 2008. – 247 с.

This article gives us the results of empiric-theoretical research of special features in ideas of mentally retarded girls-teenagers about the mother's role of a wife.

Keywords: the mother's role, the mentally retarded.

Отримано 24.2.2012